

MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita* Z francouzského originálu *Les Tchèques et leur communisme. Mémoire et identités politiques*, vydaného nakladatelstvím Éditions EHESS v roce 2003, přeložila Helena Beguivinová. Argo, Praha 2009, 274 s.

Ten, kdo zná francouzskou historičku Françoise Mayer, je jistě potěšen, že se českému čtenáři dostává do rukou její prozatím nejobsáhlejší studie věnovaná českým dějinám *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Je jistě škoda, že se tak děje z několikaletým zpožděním. Uvedená skutečnost však nepadá na autorčinu hlavu. Ostatně, nelze hovořit o nějakém handicapu, jenž by snad znevažoval výsledný text. Naopak, na podkladě toho, co o nás autorka před více než sedmi lety napsala, můžeme sami sebe hodnotit a pokusit se zjistit, kam až jsme při reflexi vlastní minulosti dospěli. Pokud ovšem budeme chtít. Jedná se v tomto směru o bezděčně nastavené zrcadlo.

Zdůrazňovat obtíže, s nimiž se musí každý historik vypořádat, pokud chce poctivě zodpovědět otázky, které téma nastoluje, je, myslím, zbytečné. Žijeme v době relativně krátkého odstupu od popisovaných událostí, což může bádání usnadnit stejně jako limitovat. Zároveň žijeme v době – a budme za to vděční –, která nevytváří dogma metodologických postupů a nabízí historikovi nepřeborný, často však spíše nepřehledný (také nepřehlédnutelný) a nepoddajný podklad archivní materie. Vedle mnoha omezení skýtají uvedené skutečnosti i přednosti, které je dobré využít. Takřka vždy je potřeba vhodným způsobem téma zúžit a zdůvodnit, proč se tak stalo. V předmluvě k českému vydání je čtenář seznámen s určitými hranicemi, které si autorka – a v tomto smyslu nezáleží na tom, zda od samého počátku, nebo v průběhu svého bádání – stanovila. V popředí autorčina zájmu nestojí otázka, *co dělat s komunistickou minulostí*, nýbrž snaha osvětlit a upozornit na *společenské představy o minulosti a na jejich mnohotčetnou, konkurenční, ba dokonce vzájemně konfliktní dimenzi*. Ovšem i tyto společenské představy mají různé podoby a vrstvy.

Françoise Mayer si vybrala za předmět svého bádání veřejné představy. Celkem přesně uvádí, co si pod tímto termínem představuje. Upřesňuje také, že do takto pojímané studie nepatří analýza individuální paměti, což lze sice chápat jako odvážné tvrzení, avšak právem každého historika zůstává volba vlastních metodologických postupů a forem práce, určení jejich mantinelů. Za jedné podmínky: pokud je obhájí. Neprohřeším se snad, uvedu-li již na samém počátku, že Françoise Mayer ve své studii *Češi a jejich komunismus* volbu formy i postupů obhájila.

Čtenář jistě ocení, že byl již v úvodu obeznámen s předem vymezeným prostorem bádání, v němž se autorka hodlala pohybovat a naplňovat jej svými poznatky. Vhodně, byť zdaleka ne vyčerpávajícím způsobem, rozděluje veřejný prostor, pracuje a rozlišuje paměť oficiální, komunistů, normalizátorů, disidentů, věnuje se minulosti a paměti o vězení a odboji. Nevynechává nejbolestnější a nejdiskutabilnější „paměť“ v kapitolách *Prízrak agenta, Minulost a historikové*. Françoise Mayer se snaží vysvětlit, proč tomu tak je. Sympaticky působí snaha autorky předestřít některé metodologické otázky tak, aby nejen poukázala na jejich limity, ale i případné přednosti. Věnuje se analýze legislativy, jazyka, vrstev paměti, které jsou různými skupinami obyvatel

vnímány rozličně (jiné vnímání minulosti lze předpokládat mezi disidenty, komunisty, *agenty* a ve skupinách *bojovníků za uchování paměti*). Sama navíc přiznává nejedno omezení, s nimiž se jako cizinka musela vypořádat. Zároveň a správně uvádí i pozitivní stránku věci: jistý odstup, jenž jí umožnil přistupovat k popisovaným jevům bez určitých předsudků či alespoň méně podjatě, než jak by tomu bylo (a bývá) u „domácího“ badatele, historika.

Přesně a přehledně prezentuje formy přemýšlení o minulosti, což oceníme u specificky českých případů paměti o minulosti, jež autorka uvádí jak v textu, tak v odkazech (poznámkovém aparátu). Děje se tak v dobrém slova smyslu za pomoci domácích autorů, jež mají nově k danému tématu co říci. Jména Vašíček, Tesař, Holý, Fidelius a další reprezentují sice různé vědní obory, spojuje je však několik specifík. Předně zájem detailně poznat minulost a poznané co nejpřesněji popsat a prezentovat, a to i za pomoci nových, neotřelých přístupů. V tomto smyslu mají společné určité hledačství a metodologické novátorství, jež se však pojí i s určitou anonymitou těchto osob mimo odborné kruhy či český vědecký prostor, jak autorka s lítostí konstatuje.

Autorka si všímá těžkostí a omezení, s nimiž se badatelé a historici při interpretaci národních dějin musí vypořádat. S podobným jevem předpojatého vnímání (prezentace) dějin se setkáme ve veřejném diskursu. Zdůrazňuje, že každý národ si vytváří systém symbolů, na jejichž podkladě dochází ke zpětnému konstituování národní identity. Zároveň však spolu s českými kolegy připouští, že období, v němž Češi žili v souladu se svými dějinami, jsou velmi krátká. Výsledkem je selektivní výběr z nepoměrně delšího období dějin, které jsou – na rozdíl od vybraných částí – ve své většině považovány za historickou anomálii. Právě ony vybrané úseky dějin (v textu je za příklad zvolena první republika a intermezzo 1945–1948) slouží k vytváření identifikačních vzorců, s nimiž chtějí být Češi konfrontováni a vůči nimž se poměrně pozitivně vymezují.

K tomuto výkladu mám a dovolím si zde uvést několik poznámek. Interpretace dějin je skutečně složitou záležitostí. Daleko složitější úkol však historiky a popularizátory dějin čeká při zpřístupňování nových poznatků veřejnosti, včetně jejich prosazování do osnov soudobě platných pro výuku dějepisu. Děje se tak vždy se značným zpožděním, a co je nejhorší, také s určitým významovým posunem, často i s úplným zjednodušením a zploštěním. Výklad dějin je hlavně součástí narace. Jinými slovy: dějiny se stávají součástí ideje a následného výkladu (konstrukce) minulosti, který částečně formuje náš vztah k přítomnosti. Nově objevený historický fakt (nová interpretace dějin) nepronikne do povědomí veřejnosti dříve než za dvacet třicet let. Teprve poté má šanci stát se součástí vyprávění, součástí přijímaných a osvojených dějin. Za jednoho předpokladu: nedojde-li během této periody k výrazné společenské přeměně, jež nastolí naprosto nové podmínky pro výklad (konstrukci) dějin.

Zatímco ve francouzské historii jsme svědky alespoň částečné kontinuity dějin (jakkoliv jde toto tvrzení relativizovat), nemůžeme konstatovat, že bychom v našich dějinách dostali oněch masarykovských padesát let klidného a nepřerušného vývoje, prosperity. Důsledky daného stavu pro naraci dějin jsou zřejmé, a právě na ně Françoise Mayer upozorňuje. Výsledkem má být neochota či neschopnost vnímat dějiny v rámci určité objektivní reality. Místo ní dochází k navozování falešných představ

o dějinách, v nichž hrají prvoplánově špatnou úlohu *oni*, kdežto národ (ve smyslu *my*) se stylizuje do role oběti. Vhodným příkladem takto pojímaných dějin je mnichovský komplex, dávaný do souvislosti se staršími mýty (Lipany, Bílá hora), který vyúsťuje do sentence: My jsme chtěli bojovat, ale byli jsme zrazeni. S uvedenými fakty nelze než souhlasit, autorka zde využila postřehů významného českého historika Jana Tesaře. Proti tomuto výkladu však můžeme ještě postavit poněkud jiné a doplňující zdůvodnění daného jevu. Výklad dějin není pouze záležitostí odbornosti, stává se předmětem politiky tam, kde je idea veřejného diskursu nadřazena účelové ideologizaci.

V českých dějinách jsme svědky politické, přesněji státní diskontinuity. Velmi stručně a snad i trochu nepřesně ji můžeme pro jedno, minulé, století naznačit v následujícím pořadí: Rozpad Rakouska-Uherska. Zhroucení prvé a záhy zánik druhé republiky v letech 1938 a 1939. Šest let okupace, intermezzo 1945–1948. Značně problematická a vlastním vývojem dynamická léta 1948–1968. Období Pražského jara s následnou normalizací. Snaha o československou perestrojku. Listopad 1989 a další vývoj směřující k výzvám 21. století. V každé z uvedených etap dějin nalzáme nejen svědectví o vymezení se vůči předchozí vládě (případně politickému režimu), nýbrž často i přímou a nenávislnou negaci minulých let, postavenou na ideologických postulátech. Při uvedených eskapádách jistě došlo ke snížení schopnosti obyvatelstva (záměrně nepoužívám termínů občan a národ) interpretovat v reálných souvislostech vlastní dějiny a kvalitativně se vůči nim vymežovat. Stejně tak bychom mohli hovořit i o veřejné nechuti o něčem tak nebezpečném – jako je výklad historie tvořený na základě ideologických postulátů – nahlas hovořit, popřípadě i přemýšlet. Jde tu i o rámec výuky dějin, zprofanování výukového předmětu atd. Nelze se divit veřejnosti a její snaze eliminovat dějiny za pomoci dvou vzorců: na již zmíněné *oni* a *my*. A to nejen ve veřejné sféře, ale i v soukromí. Mám zde na mysli rozdělení zastávaných postojů podle toho, jak musely být prezentovány na veřejnosti, na rozdíl od toho, co si člověk mohl myslet a vyznávat v relativním bezpečí domova.

V dalších souvislostech, při kladení otázek, proč vnímáme dějiny tak a ne jinak, jen stěží dokážeme postihnout negativní vliv čtyřicetileté propagandy, všudypřítomné ideologické masáže a její dodnes působící rezidua. Pouze tak vysvětlíme, proč při vyslovení slova nacismus u většiny lidí vyvstane na prvním místě násilí, s ním spojená brutalita režimu, kdežto při vyslovení slova komunismus vyvstanou příslušné konotace až v druhém, popřípadě třetím řádu, pokud u mnohých vůbec. Autorka sama upozorňuje na snahy komunistického režimu, který se po roce 1948 snažil konstituovat vlastní legitimitu za pomoci odkazů vycházejících z české národní tradice. Nutno zdůraznit, že nešlo o jev počátečního období, navíc ani o jev legitimizující pouze vládu KSČ. S podobným postupem se setkáme ve všech vyhrocených nebo problematických obdobích, v nichž se různé režimy snaží o vlastní konsolidaci; dvojí filmová adaptace Babičky není náhodná (vnímání souvislostí, za nichž vznikaly tyto filmy, jsou a byly ovšem jiné). Ani forma legitimizace nebyla dílem náhody, ale promyšleného postupu, vyzkoušeného již v SSSR, kde například v době druhé světové války došlo k obnově starých vlasteneckých motivů a využití přežívající autority církve, jinak do té doby utlačované; že se tak dělo na základě direktiv z nejvyšších míst, nemusím snad zdůrazňovat.

Vraťme se však k tématu *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Pokud autorka v knize prezentuje veřejnou paměť na podkladě rozhovorů s několika známými, dobově povětšinou významnými osobnostmi, děje se tak vždy s přihlédnutím k tomu, jaký prostor paměti reprezentují. Zvolený přístup sledování paměti je sice na příslušných místech textu obhájěn, avšak čtenář přesto může nabýt dojmu, že je zde veřejný prostor okleštěn na několik osobností. Uvedený postup byl zvolen několikrát. Není jistě bez zajímavosti sledovat ve zpětném pohledu názory několika jedinců na poslední období vlády KSČ a na polistopadový vývoj, zvláště když jsou jednotlivé postavy velmi dobře plasticky vykresleny, včetně zastávaných názorů (Jakeš, Vacek, Štěpán, Mohorita, Svoboda a jiní). O určitém zploštění výsledného obrazu však lze stěží pochybovat. Navíc lze z textu nabýt dojmu podlehnutí prezentovaným vzpomínkám, které autorka na několika místech již nekorigovala za pomoci další literatury. Jedná se zvláště o pasáže věnované postavení a dispozicím jiných osobností, jež se staly objektem vyprávění, v tomto smyslu kritiky pamětníka, svědka paměti. Je i zřejmé, že prezentovaný názor na události bývá předmětem politiky a v ní zastávaných funkcí. Bylo by však snadné zvolenou metodu pouze kritizovat. Jde tu spíše o určitou daň za to, že se autorka snažila zachytit rozdílný pohled na historické události u určitých skupin obyvatelstva, které částečně formují způsob přemýšlení o dějinách a tím přirozeně i nejednotný pohled české společnosti na vlastní minulost. Teprve další studium některé závěry potvrdí, případně koriguje, nyní nezbyvá než ocenit autorčinu snahu a její výsledek.

Vedle zvolené metody můžeme ocenit i formu sdělení, jejíž pomocí nám autorka prezentuje své postřehy. Odborně fundovaný text nás seznámí nejen s autorčím pohledem na danou problematiku a se závěry kolegů, s nimiž o tématu diskutovala, ale i se svědectvím pamětníků. V mnoha ohledech bych řekl, že výsledek je přímo mistrovský. V tomto smyslu zde máme co dělat s nejlepší tradicí esejisticky pojatých studií, známých i pro jiná, starší, období českých dějin, jimiž nás francouzští historikové již v minulosti obohatili. V daných přednostech (nyní volně parafrázuji autorčinu slova) vidím i určité slabiny. Vím velmi dobře, že zpravovat téma v celé jeho šíři je úkol takřka nemožný. Půjde tu o práci generací a kolektivů historiků. Vždyť neexistuje oblast života v československé (české) společnosti, v níž by nedošlo k indoktrinaci „komunistické“ ideologie. Françoise Mayer si byla uvedených omezení vědoma. Sama na ně upozornila, a při zdůvodnění zároveň vymezila hranice své práce. Vyčítat jí, že nepostihla vše, je zbytečné, stejně jako zdůrazňovat, v kterých oblastech prokázala důvěrnější znalost tématu, a ty nadřazovat nad jiné, v nichž se autorka opírala, jak sama přiznává, o výsledky svých kolegů. Ostatně, jednalo by se o nepoctivý, farizejský, nekolegiální přístup. Koneckonců každý historik si vytváří, osvojuje a postupně rozšiřuje prostor svého poznání.

Můžeme být naopak rádi, že byl konfrontován náš pohled na „vlastní komunistickou“ minulost se životní i odbornou zkušeností historičky pocházející z jiné geografické části Evropy, jíž je vlastní alespoň částečně jiná tradice, kultura a v neposlední řadě i ona tolikrát uváděná minulost.

Můžeme však na podkladě prezentovaného textu říci, čím se vyznačoval, jak byl vnímán a jak je v současné době reflektován náš (jejich) komunismus? Jistě že ne-

můžeme. Výsledky, k nimž Françoise Mayer došla, byly konstruovány z příliš atomizovaných a specifických skupin, než aby dostatečně obsáhly titul knihy *Češi a jejich komunismus*. Nežrekla se však sama autorka možnosti vytvořit daný pohled právě tím, že rezignovala na reflexi veřejného diskursu, zjistitelného právě na podkladě individuálních pamětí, vědoma si buď neexistence něčeho takového, nebo těžkostí, jež doprovázejí snažení něco takového postihnout a zpracovat v relevantní výstup? Skupiny, s jeýmiž reprezentanty během svého výzkumu spolupracovala, veřejný diskurs nevytvářejí, byť by chtěly a pokoušejí se o to. Často ve vědomí základní poučky: kdo je schopen přemýšlet o minulosti, snadněji formuje přítomnost.

A nesetkáváme se s určitým vícepólovým vnímáním naší komunistické minulosti dodnes? S oním rozdělením na *oni* a *my*? *My*, většina národa, která vnímala komunismus na základě osobních zkušeností získaných životem v tzv. socialistickém státě, v němž měla tichá a rezignující převaha obyvatel zajištěnu určitou míru sociálních jistot výměnou za jiná práva a občanské svobody. I s vědomím, že tak docházelo k pouhé kompenzaci reálného propadu životní úrovně, viditelného ve všech sférách každodenního života (z uvedeného je jistě zřejmé, že daný vztah spíše vychází z posledního období čtyřicetileté vlády KSČ).

Oni, druhá a menší část, vnímali komunismus jako ideologii, k níž stát postupně, za pomoci totalitních prvků vlády, směřuje. Ve skupině *oni* nalezneme difference, spočívající ve způsobu vnímání totality, v přemýšlení o ní, ve vyvozování důsledků, jež taková vláda ve svém principu má. V pohledech, životních zkušenostech, názorech na společnost, které byly (jsou) postaveny na ideji svobody či ideologii teroru. A právě v kontradikci *my* a *oni* lze spatřovat jeden z problémů rozdílného přístupu k minulosti, jiného vnímání dějin i naší současnosti. *Oni* představují onu část, s níž vedla autorka knihy *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita* diskusi. Z uvedeného přístupu vyplývá jedna ze slabín knihy.

Stěží však za současného stavu bádání uvažovat o jiném. Rád příznávám, že jsem knihu přečetl takřka jedním dechem. Budu se k ní vracet, o napsaném přemýšlet a třeba i nesouhlasit. Zároveň předpokládám, že se pro mnohé z nás stane předmětem úvah, pro jiné počátkem dalšího bádání, což není, pokud tento úkol splní, zdaleka málo. Knize bych přál co nejvíce čtenářů a nad stránkami knihy co nejširší diskusi. Veřejnou. A stejně tak potřebnou soukromou meditaci. ♦ Martin Tichý